

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

Гілея
Науковий вісник
збірник наукових праць

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 126 (№ 11)

Київ – 2017

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно**Фахове видання**

з філософських, політичних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
№ 747 від 13 липня 2015 р., з історичних наук наказом МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 р. (перереєстрація)

Свідоцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію) друкованого засобу
масової інформації: серія КВ № 19946 – 9746 ПР від 31 травня 2013 року

Друкується за рішенням:

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 02 від 26 жовтня 2017 р.); Президії ВГО Української Академії Наук (протокол № 17.10.26 від 26 жовтня 2017 р.)

Збірник входить до міжнародних баз

Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія); РИНЦ (Росія).

Шеф – редактор:

Андрущенко В. П.,
д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України,
акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М.,
д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори:

Акопян В. Г.,
д-р філос. наук, ст.н.с. (Україна, Київ)
Кивлюк О. П., д-р філос. наук, ст.н.с.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Муляр В. І.,
д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)

Відповідальний секретар:

Халамендик В. Б.,
д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Редакційна рада:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук
проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Зеленков А. І., д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Колесник В. Ф., д-р іст. наук, проф.,
член–кор. НАН України (Україна, Київ)
Мирзаханян Р., д-р іст. наук, проф. (Вірменія, Єреван)
Михальченко М. І., д-р філос. наук, проф.,
член – кор. НАН України (Україна, Київ)
Панчук М. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Рафальський О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Савельєв В. Л., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Солдатенко В. Ф., д-р іст. наук, проф., член–кор. НАН України
(Україна, Київ)
Степико М. Т., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

З історичних наук:
Войцехівська І. Н., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Дробот І. І., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Журба М. А., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Лазько Г. Г., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
Лисак В. Ф., д-р іст. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Мезга М. М., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
Михайлюк В. П., д-р іст. наук, проф. (Україна, Старобільськ)

Стоян Т. А., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Сушко О. О., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Чернега Л. М., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Шаповал Ю. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

З філософських наук:

Абасов А. С., д-р філос. наук, проф. (Азербайджан, Баку)
Базалук О. О., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
Бех В. П., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Воронкова В. Г., д-р філос. наук, проф. (Україна, Запоріжжя)
Герасимова Е. М., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Гарбар Г. А., д-р філос. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Жадько В. О., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Жижко Т. А., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Кучепал С. В., д-р філос. наук, проф. (Україна, Полтава)
Миколайчук А., д-р хабілітований, проф. (Польща, Познань)
Онїко О. Ф., д-р техн. наук, проф. (Україна, Київ)
Свириденко Д. Б., д-р філос. наук, доц.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Терещинський С. О., д-р філос. наук, доц.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Тещлав С., д-р філос. наук, проф. (Польща, Бидгощ)
Яшанов С. М., д-р пед. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

З політичних наук:

Андрусиньш Б. І., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Андрюкайтене Р., д-р PhD соціальних наук (менеджмент),
(Литва, Маріямполь)
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Балабанов К. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Варзар І. М., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Васильчук Є. О., д-р політ. наук, доц. (Україна, Черкаси)
Войналович В. А., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Іванов М. С., д-р політ. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Картунов О. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Кізіма С. А., д-р політ. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Котигоренко В. О., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Крась І., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)
Лапина С. В., д-р соц. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Макаренко Л. Л., д-р пед. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Остапенко М. А., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Римаренко С. Ю., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Срогошу Т., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)

Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 126 (11). – 531 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

«Perejaslav–Hmel'nye'kyj derzh. pedagogichnyj un-t im. Grygorija Skovorody». – Perejaslav–Hmel'nye'kyj, 2009. – 20 s.

6. Zhinky Central'noi' ta Shidnoi' Jevropy u Drugij svitovij vijni: genderna specyfika dosvidu v chasy ekstremal'nogo nasyt'stva: zb. nauk. prac' / za nauk. red. doktorky istor. nauk G. Grinchenko, kand. istor. nauk K. Kobchenko, kand. istor. nauk O. Kis'. – Kyi'v: TOV «ART KNYGA», 2015. – 335 s.

7. Arhiv Poltavs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu imeni V. G. Korolenka (dali – ANPU). – F. Osobovi spravy studentiv stacionaru. – Opys. Vypusk 1946 r. Pedagogichnyj choty'r'ohrichnyj instytut. Fyzyko–matematychnyj fakul'tet. stacionar №321–335. – Spr. Jacyk Grygorij Semenovyč. – 5 ark.

8. Tam samo. – Opys. Vypusk 1949 r. Uchytel's'kyj dvorichnyj instytut. Movno–literaturnyj fakul'tet. Ros. viddil. stacionar. – Spr. Konec' Marija Lukivna. – 18 ark.

9. Tam samo. – Opys. Vypusk 1950 r. Pedagogichnyj choty'r'ohrichnyj instytut. Fyzyko–matematychnyj fakul'tet. stacionar. – Spr. Janko Ivan Ivanovyč. – 11 ark.

10. God B. V., Jermak O. P., Kyrydon P. V. Poltavs'kyj derzhavnyj pedagogichnyj universytet imeni V. G. Korolenka: istorija i suchasnist'. – Poltava, 2009. – 194 s.

11. ANPU. – F. Osobovi spravy studentiv stacionaru. – Opys. Vypusk 1946 r. Uchytel's'kyj dvorichnyj instytut. Movno–literaturnyj fakul'tet. Ukr. viddil. stacionar №363–397. – Spr. Volodarec' Nadija Ivanivna. – 4 ark.

12. Tam samo. – Opys. Vypusk 1946 r. Pedagogichnyj choty'r'ohrichnyj instytut. Movno–literaturnyj viddil. Ukr. viddil. stacionar №254–286. – Spr. Gavrysh Larysa Savychna. – 2 ark.

13. Tam samo. – Opys. Vypusk 1949 r. Uchytel's'kyj dvorichnyj instytut. Pryrodnycho–geografichnyj fakul'tet. Stacionar №1. – Spr. Chopiv's'kyj Petro Ivanovyč. – 12 ark.

14. Tam samo. – Opys. Vypusk 1946 r. Uchytel's'kyj dvorichnyj instytut. Movno–literaturnyj fakul'tet. Ukr. viddil. stacionar №363–397. – Spr. Kaplun Petro Andrijoyvyč. – 2 ark.

15. Tam samo. – Opys. Vypusk 1947 r. Pedagogichnyj choty'r'ohrichnyj instytut. Fyzyko–matematychnyj fakul'tet. Stacionar №602–624. – Spr. Bigun Olena Ivanivna. – 7 ark.

16. Tam samo. – Opys. Vypusk 1948 r. Pedagogichnyj choty'r'ohrichnyj instytut. Movno–literaturnyj fakul'tet. Ukr. viddil. stacionar №7. – Spr. Ljandzberg Ljubov Mykolai'vna. – 4 ark.

Lukyanenko O. V., Ph.D. in History, Senior lecturer in Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Ukraine, Poltava), lukyanenko.ov@gmail.com

Ego–documents on life of students of Poltava pedagogical institute during the German–Soviet war (P.1)

The article illustrates the everyday life of the students of the Poltava Pedagogical Institute during the German–Soviet war of 1941–1945. The application of the method of content analysis allowed illustrating the interpretation by students of the university of their place on the occupied territory and in post-occupation time; to identify the motivation of various strategies for the behavior of young people in extreme conditions. The paper is written within the research work «Regional dimension of the everyday culture of Ukraine of XVIII–XX centuries» of the Department of Cultural Studies of PNP.

Keywords: everyday life, students, German–Soviet war, higher pedagogical school, collaborationism, Ostarbeiters.

* * *

УДК 340.12:323.171](477)

Слотук П. В.,
кандидат історичних наук, доцент,
Вінницький національний аграрний університет
(Україна, Вінниця), slotuk@bigmir.net

Візія майбутнього в контексті проблеми «національного централізму» М. Драгоманова

Аналізуються погляди М. Драгоманова на проблему формування національного світогляду українців наприкінці XIX ст. та їх актуальність для сьогодення етапу творення української державності.

Ключові слова: національна свідомість, релігія, централізм, москвофільство, державність, воля, національна справа.

У наукових бібліотеках України зберігається чимало громадсько–політичних видань, які є речовими свідками минулого. Однак, серед них й такі, до яких науковці й сьогодні звертаються з запитаннями, пробуючи розібратися в причинах тих політичних суперечностей, які тривалий час не дозволяли сформувати цілісний погляд на проблему творення модерної української держави.

Сто років тому партія українських соціалістів–революціонерів перевидала книгу Михайла Драгоманова «Чудацькі думки про українську національну справу». Вперше цю працю надруковано в 1891 р. у журналі «Народ», виданні русько–української радикальної партії, заснованому 1 січня 1890 р. І. Франком та М. Павликом. Вдруге книга вийшла за ініціативи І. Франка у Львові в 1892 р. Наступні видання з'явилися у Києві в 1913 і 1915 рр. і з того часу практично не перевидавалися. «Висловлені в цій книзі погляди були нові для українського суспільства», – писав свого часу С. Петлюра. Такими вони залишилися і сьогодні, якщо дивитися на них з точки зору інтересів народу та його прагнень.

Актуальність Драгоманова та його «Думок» можна пояснити де актуалізованою візією майбутнього попри багатослівні роздуми політиків, журналістів, письменників та всіх інших «авторитетів», чия присутність у середовищі інтелектуалів уже вкотре підіймає питання стратегії державного поступу в умовах кризи розбалансованих інтересів. Одні, в екстатичному пориві, переконують, що тільки запозичений досвід західних країн може допомогти подолати труднощі держави. Інші – не менш заповзятливо доводять про активний пошук союзників, які допоможуть вийти із заплутаного лабіринту інтелектуальної вбогості. Драгоманов же писав, що «іноді найліпший спосіб мати рацію – не боятись пробути певний час не в моді» [1, с. 47]. Тобто казати правду навіть тоді, коли її не бажають слухати. Та для цього потрібно, щоб «рація» стала принципом, а не причиною. Тільки принцип здатний формувати політику, замінюючи собою правило, виведене із окремого інтересу будь–якого представника, будь–якої нації чи соціальної групи. Адже груповий інтерес розриває єдине поле відповідальності, вимагаючи свободи виключно для себе і на умовах, які його задовольняють. Ці умови досить часто суперечать меті, яку переслідує суспільство. Та це лише в тому випадку, коли воно її переслідує. Українське ж суспільство як сьогодні, так і в часи Драгоманова такої мети не мало, і всі заклики до національної свідомості, яку здійснювала частина інтелігенції, були лише наміром світу, який творився здебільшого з допомогою літературних фантазій, а не політичної волі. Тому Драгоманов писав: «Винуватити громаду росіян за систему обрусення так, як можна винуватити франців або німців за францизацію або германізацію, тепер ще принаймні передовчасно, бо закони в Росії пишуться не парламентами, вибраними поголовним голосуванням, як у Франції та Германії. Пождімо, то тоді й судитимемо» [2, с. 52]. Тепер пишуть парламенти! Але їх навчилися контролювати. Ними маніпулюють, і вони аж ніяк не є вибраними волею народу, хоча із використанням «поголовного голосування». Що ж стосується європейського парламентаризму, то він є результатом

епохи модерну, і Європа експериментувала з ним майже п'ятсот років. Ми ж отримали цей механізм разом з ідеєю європейського права, яке суперечить сутності наших звичаїв і традиційно не є органічною системою наших правил, а, отже, нашої правової свідомості. Винні в цьому росіяни чи ні – питання не принципове. Принципове те, що ми не бажаємо відокремлюватися від росіян, вважаючи їх братнім народом. Так думав Драгоманов та всі його послідовники і критики. В умовах сьогодення, «завдяки» воєнним діям на сході країни ми уже так не думаємо. Тому і Драгоманова можемо оцінити неупереджено, з точки зору волі, яка звільнилася і боронить себе. Ця воля наповнена смислами, які досить часто не збігаються з тим, чим живе сьогоднішня Європа, що вона цінить і що відстоює. Саме відстоює, бо боротися вона не здатна. Європа цю здатність замінила «громадським порядком» в силу того, що втратила пасіонарну енергію етносів, які її населяють. Це підтверджує і Драгоманов: «Наскільки нам звісна історія й теперішній стан Європи, то ми можемо сказати, що не було й нема такої нації й національної держави, де б не було свого «обрусення» або й не зосталось слідів його й досі, і що, значить, системи, подібні обрусенню, суть ознакою не певної національності, а певного порядку громадського, котрий відповідає певному періодові зросту народів» [1, с. 54]. Однак цей «певний порядок» породжується певною національністю, а не навпаки. Порядок не може бути всезагальним розмитим, не мати свого коріння і свого творця. І не потрібно тут боятися слова «національність». Національність – це є соціальна природа етносу, в лоні якої переробляється дуже велика кількість етнічного матеріалу і в результаті з'являється щось неймовірно нове. Саме воно акумулює в собі енергію життя, яка в груповому взаємодіянні перетворюється на енергію соціуму.

Але, як сказав би москаль, український націоналізм – це така собі «вещь в себе», яка не має органічного підґрунтя і почасти він матиме рацію. Має рацію не тому, що його правда, а тому, що наші українські любомудри у своїх конотаціях опираються виключно як не на Міхновського, то на Донцова, забуваючи, що то було лише початком, коли нація, в особі її інтелектуальних лідерів, обґрунтовувала своє право на самобутність і творила свою свідомість. Тепер вона стала інтегральною, але не в тому сенсі, про який писав Донцов, а в сенсі включення до її середовища представників інших народів, які не етнічно (за походженням крові), а політично (за правом приналежності до спільноти) стали на захист свободи, утверджуючи і реалізуючи таким чином ідею спільну для всіх держав. Але Драгоманов вказував на систему «примусової національності», яка породжується відповідною організацією громадського життя точно так само, як і «система примусової релігії». Однак у сьогоденніх умовах, на відміну від національності, ніхто і нікого до релігії не примушує. «Примус» до релігії відбувається через зневіру і негаразди. Людина в церкву йде, переважно, від неспокою і страху, а не із любові до Бога і ближнього. Це такий собі психологічний ритуал відкуплення самого себе від обставин, на які ти впливати не можеш, як і втекти від них. Погодитися з ним ми можемо лише в тому, що «монотеїзм в політиці релігійній, є державна централізація в справах політики національної; до тих

же наслідків приводить і централізація церковна, перший ступінь до котрої робить церковна аристократія» [1, с. 54]. І це є так. Оскільки саме церковна централізація посилюється від страху, що хтось на когось не зможе впливати. Нещодавня заява Папи Франциска і Патріарха Кирила є тому підтвердженням. Не дискусія з питань духовних, а політика з питань навколоцерковних є тим головним чинником, який об'єднує світську і духовну владу в боротьбі за право вільного сповідання і вільного поклоніння в лоні єдиного віровчення і канонічності. А система громадського життя сьогодні примушує громаду не відвойовувати, як це було раніше, а творити свій простір, у якому кожен її член почувався б вільним і захищеним.

Драгоманов писав: «Оглядаючи історію національних централізмів, природно здивуємось із проявами противенства тому централізмові, з пробами заснувати національний автономізм на ґрунті теоретичному. Національний централізм без сумніву посилює внутрішню національну автономізацію» [1, с. 55]. У сучасних умовах це є дуже небезпечним тому, що сили «протягування» досить часто породжують сили «відштовхування», чим скористалася Росія і що стало елементом її гібридної війни в Україні. Україна мусила ще на початку незалежності, спостерігаючи за тим, як це робила сусідня Польща, децентралізуватися і стати успішнішою за Росію. Можливо, тоді ми б уникнули того, що маємо зараз.

Далі він наводить приклад того, що «спершу римляни обертались толерантно до більше культурних греків і певно до напівгрецького Сходу. Але згодом звичка централізації взяла перевагу й тут, і латинська мова стала брати перевагу в офіційному житті й східної половини римської держави настільки, що навіть після того, як держава та поділилась, навіть у Візантійській імперії, пройшло кілька віків, поки грецька мова визволилась із-під латинської і стала офіційною, на свою чергу примусовою для окраїн» [1, с. 56]. У відносинах україно-російських ця формула не є коректною. Ми не можемо порівнювати себе з «древньоримськими провінціалами галлами» тому, що на момент появи централізованої держави московської ми такими не були. Скоріше навпаки. Чимала кількість освічених українців творила ту ж саму централізовану Москву і «государство российское», оскільки католицька Польща не визнала право своїх колишніх окраїн на суб'єктність в межах Речі Посполитої. Вона впроваджувала національний централізм у межах республіки, що було небезпечним як для поляків, так і українців. Та над цим тоді практично ніхто не замислювався.

Драгоманов не забуває вказати і на важливість у цих процесах мови. Він пише: «Так уже в часи переходу старих віків у середні повстали одна проти другої дві думки (принципи, ідеї): 1) національно-державний централізм, примус до державної мови і 2) людяно-освітній універсалізм з вільністю кожної народної мови» [1, с. 58]. Без сумніву, мова – то вербалізоване пояснення світу, в якому людина стає сама собою. Світу, в якому ти відчуваєш голос предків, твориш власну історію й історію майбутніх поколінь, що живуть і пристосовуються до середовища соціального і середовища природного.

«Народна мова» не є мовою штучною. «Народна мова» – то є метод осягнення свого місця в лоні

відповідного ландшафтного середовища і соціальних зв'язків. Якими вони є – такою є і мова. Але сам факт її буття говорить про потугу осмислення людиною самої себе в середовищі дзеркального відображення власного «Я» там, де всі «Ми». Тому дивними виглядають заяви деяких державних діячів, що, мовляв, попит на друковані ЗМІ українською мовою слабкий, тому вони друкуються російською, а ми, такі собі посередники, які мусять переконувати соціум споживати інформаційну отруту, запаковану в національний колорит і мовну толерантність. Їжте, бо ми на цьому заробляємо, а от що буде потім – нас це мало цікавить. Така інтенція досить легко поєднується з ідеєю «руського миру» і тим, про що говорять очільники Московського патріархату. І тут ми знову повертаємося до Драгоманова. Він пише: «Згодом, коли в римській церкві запанували єпископи, а над ними найстарший, римський папа, тобто коли виробилось церковне панство й царство, то римська церква, котра здавна не терпіла іншої мови в службі церковній, окрім латинської, почала всяко забороняти вживати в церквах інші мови й перекладати церковні книги на ті мови» [1, с. 58]. Ось це церковне панство, створивши собі своє царство, увірвало у вічні функції такого собі посередника між людьми і Богом, страшаючи за непокірність і закликаючи до терпіння. Терпіть у любові. А любов не визнає терпіння, оскільки визнає повагу, приязнь, піднесення в задоволенні і не погоджується з ніяким примусом. Неможливо полюбити з примусу! Неможливо примусити любити. Любов – то вища мета свободи, першим кроком до якої є визнання права кожного скористатися можливістю відповідальності в межах свободи, які ти собі окреслив. Людина здатна на стільки, наскільки вона може відповідати за все, що вона робить у межах вільного вибору своїх дій. Вільний вибір і є тією складовою права на власну реалізацію, який вказує нам, якою дорогою життя ми підемо.

Драгоманов справедливо помітив, що «в XVII ст. у нас запанувало в країнах, що козаки відбили від Польщі, архієрейство та попівство православне, а в тих, що zostались під Польщею, уніатське, і церковне панство не потерпіло такого хлопського не порядку, як переклади Біблії та інших церковних книг на просту народну мову. Так наша народна мова й не визволилась з–під церковнослов'янської чи староболгарської через те, що наша країна не пристала рішуче до всеєвропейського руху протестантського» [1, с. 63]. Та вона просто не встигла до нього пристати. Та й потреби в цьому не було. Не було тому, що протестантизм культивував ідеологію нових господарів життя – буржуазії, яка в нас на ті часи тільки зароджувалася. А селянській масі для чого була потрібна модернізація віри, коли вона сама не прагнула стати модерною? Ця суперечливість, закладена в нашій національній свідомості, й дотепер залишається неподоланою. І ось тут дзвоном звучать слова автора про те, що «на нашій землі склався сумний стан речей, однак в частинах її православних, як і уніатських: щонеділі або навіть щодня в церкві, котру наш народ привчили поважати як найвищого суддю в справах духовних, виявляється зневага мові нашого народу, показується, що мова та не достойна стати способом розмови між Богом та людьми. Ось де найгірше «обрусеніє» в загальному смислі цього слова, ось де перша підвалина всякої «денационалізації» серед нашого

народа, окрім того, що, як ми покажемо в свій час, це вживання старої болгарської мови в церквах на нашій землі було почасти тією дорогою, котра привела освітне життя російських українців до помосковлення!» [1, с. 63]. І ось тут він завершує словами француза Грегуара, який звертаючись до Конвенту сказав: «Громадяни, ви маєте щастя бути французами!.. Ви ненавидите федералізм політичний; відкиньте й федералізм мови! Мова мусить бути єдина, як республіка!» [1, с. 80].

А щодо Москви, то «стара Московщина виробилась у централізовану монархію й була свого роду Францією, тільки дикуватою» [1, с. 85]. Дикуватою вона і зосталася. А з татарами ніхто особливо і не боровся тому, що сама московщина була татарською [2, с. 220–227]. Інша справа, що і серед татар були ті, хто сповідував християнство і був хрещений. Московія стояла на рубежах Європи та Азії, і це її робило особливою в контексті стосунків зі старим слов'янським світом, який перейняв західну логіку життя й традиції і пробував через експансію розширити її на більші території, включаючи в орбіту свого культурного ареалу народи, з якими контактували, обмінювалися енергією та генами, пристосовувалися один до одного. І не варто перебільшувати вплив німців на становлення російської централізованої держави. Вона створювалася з необхідності – тримати величезні простори під своїм впливом і владою. І цей централізм рішуче почав проявлятися за часів Катерини II, котра в 1764 р. написала знамениті слова у своїй інструкції генеральному прокуророві кн. Вяземському: «Малая Россия, Лифляндия и Финляндия суть провинции, которые правятся подтвержденными им привилегиями; нарушить оныя отрешением всех вдруг весьма непристойно б было, однако ж и называть их чужестранными и обходиться с ними на таком же основании есть больше, нежели ошибка, а можно назвать с достоверностию – глупостию. Сии провинции, также и Смоленскую, надлежит легчайшими способами привести к тому, чтоб они обрусели и перестали бы смотреть, как волки к лесу. К тому приступ весьма легкий, если разумные люди избранны будут начальниками в тех провинциях; когда же в Малоросии гетмана не будет, то долино стараться, чтоб век и имя гетманов исчезло, не токмо б персона какая была произведена в оное достоинство» [1, с. 85–86]. Ця політична технологія, що почала активно впроваджуватися за Катерини, застосовується і сьогодні. Саме з цього моменту в українське середовище починає просочуватися монархічна ідеологія. Її проникнення привело до відмови, на ментальному рівні, від західного ліберального вектора, і старі ідеали свободи були підмінені практикою політичного централізму. Не можна сказати, що українцям це не подобалося і вони його не приймали. Лише згодом «міщани, запорожці й почасти посполита чернь, скуштувавши боярського уряду, почали змінити думки, але вже запізно, та й дійшла до ліберального ідеалу, свідомого себе, хіба частина запорожців (К. Гордієнко і т. і.); коли тим часом старшина козацька, повертаючись у панство, за Самойловича й Мазепи, сама підбурювала Москву проти запорожців» [1, с. 87]. Як не було прикро, саме частина козацтва втратила інтерес до статусу шляхти та її ідеалів. Хоча саме шляхта, за своєю суттю, була вільною і непідвладною, але й вона прийняла ідею панства з її централізаторськими тенденціями. Та й сам

Мазепа був продуктом цих політичних трансформацій, у чому і проявилася його трагедія. Він хотів бути таким собі українським монархом в умовах, де монархічні ідеали у поєднанні з ідеалами свободи породжували український анархізм, який викликав невдоволення панів в особі старшини, а в народі породжували наївні прагнення повернути втрачені вольності, які уже ставали історією. «Коли Мазепа піднявся проти царя, тоді він і частина старшини козацької поспробували зійтися з Запорожжям, але знову запізно» [1, с. 87]. Прагнення підняти Запоріжжя запізнилося тому, що його дух перестав визначати характер поведінки еліти, яка активно відходила від європейських політичних практик, які не так давно засвоювала, будучи частиною еліти Речі Посполитої. «Тим часом самі порядки Гетьманщини, прилагоджені більше до вояцького, ніж до мирнодержавного життя (бо при них не тільки поспільство й міщани, але навіть шляхта, яко така, не мала політичного права)» [1, с. 87]. Не володіючи політичним правом, шляхта не змогла запропонувати ту політичну модель, яка б продовжувала традиції козацької вольності. Та й самі вольності відходили на задній план життя через те, що здобувати і захищати їх не було заради чого. Степ змінив свій характер. Він перестав концентрувати пасіонаріїв з України та Польщі і поступово перетворювався у звичайну військову організацію, що залучалася урядами могутніх країн то до однієї, то до іншої військової кампанії. Саме тому і був архаїчним «український автономізм» напередодні знищення Запоріжжя Катериною. Що ж стосується скасування козацьких порядків, то, як пише Драгоманов, воно не визвало великого жалю, «надто скасування Гетьманщини, про котре, напр., ми не маємо ні одної пісні. В простому народі скасування Запорожжя, очевидно, визвало жаль» [1, с. 87]. Так, це була історія української вольності, яка стояла ближче до західноєвропейського лібералізму, аніж до російського централізованого монархізму. Але «жаль» не за автономією козацькою, а за тим, що «степи подаровано генералам» [1, с. 87]. Сьогодні «степи» подаровано губернаторам, які поряд із олігархами є повноправними їх хазяями. Тому повернення до вольностей може відбутися тільки шляхом зміни цього монархічного принципу – централізованого адміністрування – на принцип децентралізованого управління з поверненням прав і повноважень на рівень конкретних територіальних громад. «Так само і в освічених українців, коли виявився літературний протест проти політики Катерини II, то не з приводу автономії козацької, а з приводу кріпацтва» [1, с. 87–88]. Вони не розуміли, що кріпацтво стало результатом відмови від козацької автономії на рівні широкого загалу безправної шляхти і ще більш безправних народних мас. Централістські ж тенденції в Європі в цей період еволюціонували в бік ідеї свободи і справедливості, що засвідчила ціла серія буржуазних революцій. І тут автор правильно говорить, що варто «пам'ятати, що в цьому Катерина II тільки вивершила й припечатала політику, яку проводила вся козацька старшина українська, починаючи з самих часів Богдана Хмельницького, – москвофіли, як і автономісти, і ще незвісно, хто з них більше. В документах, що можна вважати за тахітум автономізму серед козацько-українського панства за часів Катерини II і в котрих можна бачити навіть

сліди впливу на те панство сучасних європейських політично-ліберальних думок, а власне, в просьбі «о восстановлении разных старинных прав Малороссии», поданих в 1764 р., а також в промові одного українського шляхтича «о поправлении состояния Малороссии», певне, сказаній тоді ж, найвиразніше проситься «самовольный малороссийских мужиков переход (который робиться) в силу прав малороссийских впредь навсегда пресечь». Ось чому новоспечене панство вимагало, щоб «навсегда пресечь самовольный переход малороссийских мужиков» від одного пана до іншого.

«Національно-культурний автономізм український теж пропав на добру частину через недбалість і добру волю самих українців», – писав Драгоманов. «До самих часів Катерини II, коли шкільні книжки українського видання став заміняти московськими та петербурзькими українець же, київський митрополит Миславський, великоруський уряд не робив нічого для культурної денационалізації українців. (Не треба думати, що книжки, котрі виганяв Миславський, були народно-українські: то була церковнослов'янщина з приміткою українщини). Протипно, українські архієреї, учителі й т. і. могли обукраїновати Москву, скільки б хотіли. І, дійсно, містерії київської композиції грали семінаристи навіть у Сибіру. (Нагадаймо, що в початку XVIII ст. в протягу 30 р. не було в Росії висвячено ні одного архієрея-великоруса, а все українці, котрі урядували по всіх епархіях од Києва до Сибіру).

Мазепа писав до Меншикова по-українському, – продовжує автор, – і сам Петро I говорив у Білій Русі та в Галичині по-українському. Лихо наше було в тому, що наш освітній рух XVI ст., на котрому видно було вплив європейського відродження наук і реформації, не вигорів через Берестейську унію й визвану нею православно-козацьку реакцію, котра дала в нашому письменстві XVII ст. перевагу церковнослов'янсько-руському макаронізму над елементом народним. Через те наші письменники XVII ст. не чули різниці своєї мови від письменської мови московської, також по-своєму макаронічної. А коли ця остання за часи Петра Великого стала органом розширеної державної культури, з досить сильним для тодішньої Східної Європи процентом світських європейських інтересів, то московсько-петербурзька література, котру виробляли помагали за Петра Великого) й українці, стала ширшою й живішою, ніж тодішня українська, й потягла до себе й наших людей, котрі дивились на неї не як на чужу, а як на свою, й незаметно починали всвоювати і її мову. Ми боїмось пускаться тут у розмову про справу, котра потребує ще спеціальних студій, але не можемо проминути зовсім одного боку питання про відносини культури на Україні і в Москві в кінці XVII і в початок XVIII ст. Треба бути дуже обережним з такими словами, як ті, що Москва тоді була зовсім дика та що українці й занесли до неї культуру, – фрази, котрими рясує, напр., «Історія руської літератури» д. Огоновського, котрий, очевидно, не дав собі труда познайомитися з історією письменства й культури на Московщині навіть по загальних працях. Безперечно, взагалі культура стояла в XVII ст. нижче в Московщині, ніж на Україні, і українці багато послужились тоді московській культурі. Тільки ж зовсім уже дикою Московщина не була; в ній, напр., зоставалось дещо з культури старих городів, як

Новгород, Псков і др. А до того нові культурні впливи йшли в Московщину не з самої України, а й з Польщі – через Білу Русь і просто через переїжджих, а також і від німців, шведів, голландців, англічан, через приїжджих і цілі колонії чужинців, котрі закладались у Новгороді, Архангельську, Холмогорах і в самій Москві. Ці чужинці, а надто протестанти, несли в Московщину культуру де в чому свіжішу і ширшу, ніж тодішня українська, занадто попівська та козацька, котра в XVII ст. стояла під переважним впливом католицької Польщі, культуру державно-технічну й навіть письменство світське – початки повістей, новели, сатиричні картини і т. і., котрих зостатки тепер розбирають спеціалісти, як Пипін, Веселовський, Ровинський і т. і. Це все готовило в Московщині XVII ст. питомий ґрунт для т.зв. Петрової доби, котра зразу поставила державі й письменству завдання світські, широкі й свіжі, перед котрими завдання попівсько-козацької України XVII ст. стали вузькими й застарілими. Тоді ще на Україні друкувалось більше книг, ніж у Московщині, і Петро I посилав московських друкарів учитись навіть у Чернігів, та на Україні друкували майже виключно стару церковщину, а в Московщині виходили й речі технічні й учебники, як «Книга морскогоплавання», «Воинские правила», «География», «Геометрия, славенскоеземлемерие» і т. і., та такі освітні новоевропейські речі, як твори Пуффендорфа, Г. Гроція, Лівія і др. по історії, політиці, фінансах і т. і. Варто б українолюбцям, а надто галицьким клерикалам, роздумати над цією різницею й тепер!» [1, с. 88–90]. Ось такий текст, писаний в XIX ст., до сьогодні не переосмислений нашими філософами і філологами, які віддали на поталу цинічним політикам право говорити від імені народу, що так і залишився в темноті свого власного невігластва. Тільки анексія Криму і війна примусила його знову шукати загублені смисли задля майбутнього стратегування нашого подальшого руху.

Та це, – як пише Драгоманов, – «не зміня факту, що під кінець XVII ст. в Московщині склались умови культури ширшої й свіжішої, принаймні в вищих верствах громади (в нижчих українці й досі культурніші від москалів!), і що до культури тої з XVIII ст. українці потяглися добровільно».

Так–то сталося, що Московщина, будши слабшою від України культурою масовою, стала вище від України культурою передніх рядів громади, і через те перетягла до себе й передні ряди українські. Ось де історична правда, а разом і велика наука для нас! Коли ми хочемо хоч зрівнятись тепер з Московщиною, то напружимося, щоб хоч де в чому випередити її передні ряди; тепер, коли література російська здавлена цензурою, а наша в Галичині може мати велику вільність, саме час для такого напруження». Досить цікаве порівняння. «В Польщі відрубність національна й право на автономію чується не в учених кабінетах, а всюди в житті і маніфестується всякими способами серед польських мужиків, як і серед панів і літераторів. На Україні не так. Навіть заборона 1863 р. перешкоджала, напр. Костомарову, друкувати в Росії по-українському Біблію та популярно педагогічні книжки, але не забороняла йому друкувати по-українському «Богдана Хмельницького», «Мазепи» й т. і. Чого ж він писав їх по-московському? Чого пишуть по-московському наукові твори всі теперішні українські вчені, навіть патентовані українофіли? Чого

сам Шевченко писав по-московському повісті або навіть інтимний «Дневник»? Очевидячки, того, що всі ті інтелігентні українці зовсім не так почувають свою відрубність від москалів, як, напр., поляки» [1, с. 92]. Те, що сьогодні відбувається з Україною і в Україні, підтверджує наявність «патентованих українофілів» в усіх сферах державного життя. Саме це не дозволяє зробити швидкий ривок у реформуванні держави та її інститутів. Це ускладнює діалог з Заходом, відштовхує наших прихильників і друзів. І коли б Україна не стала елементом стратегії інших держав, її, напевне, уже давно не було б. Що ж стосується України і Росії, то шанс будувати спільну державу був втрачений ще після Лютневої революції 1917 р. Росія позбавила себе можливості стати демократичною республікою, а Україна отримати в ній автономію. Після 1918–1922 рр. все це стало малоімовірним.

А все тому, що наприкінці XIX ст. не було умов для української автономії, оскільки до неї не був готовий ні політичний клас, ані інтелігенція. А якщо так, то про який успіх можна говорити на початку XX ст.? Коли б не впала Російська імперія, не було б Скоропадського, Петлюри, Грушевського, Винниченка. Всього їх героїзм лише в тому, що вони наскільки могли, настільки затуалізували проблему української державності, однак як її будувати, ніхто із них не знав. Не тільки в силу відсутності духу чи лише одного бажання народу, а в силу відсутності адекватних ситуації політичних практик.

Ось такою була політична еліта у своїй переважній більшості в момент, коли Україна проголосила незалежність. Тоді це можна було зробити. Але здатна вона була виключно лише на проголошення цього факту. Однак як зреалізувати ідею незалежності і зробити її реальною – вона не знала. Даліся взнаки традиції москвофільства, котрими хворіло не одне покоління українських очільників. Та й сама система продукувала таких поводитирів, які не тільки були лояльними до імперії. Вони були продуктом імперських традицій, мислення, імперської ментальності.

Сьогодні від тих часів мало що змінилося, за винятком лише однієї обставини – федералізм передбачається не у складі Росії, а у складі України і на московських умовах. Він не передбачає федеративної України! В умовах відсутності держави чи існування її в формі слабкої інституції зреалізувати ідею федералізму неможливо. Ті, хто рагує за федералізацію України, лукавлять. Україна не здатна поки що ідею федералізму перевести в площину реальної політики. Ось чому Росія на цьому наполягає. Наполягає, оскільки розуміє, що це призведе до остаточної втрати тих слабких елементів державності, які ми сьогодні маємо. Коли ж ми погодимося на вмовляння Москви, тоді ніколи не зможемо набути досвіду будівництва ефективної держави. Ось який централізм ми успадкували від Росії. Тепер, щоб подолати його, потрібно усвідомити – децентралізація – то не тільки шанс, а й засіб, з допомогою якого ми від абстрактного усвідомлення себе українцями переходимо в площину творення українського простору, звзвити який сьогодні намагаються зовнішні сили. І цими силами є не тільки Росія. Ось в чому проблема. Від того, чи зуміємо ми втриматися в межах кордонів сьогоднішньої держави, чи втратимо усі можливості, дані трьома українськими

революціями, залежить майбутнє українського світу. У цьому не тільки історичне значення, але й актуальність думок Михайла Драгоманова, чий інтелектуальний авторитет примушує нас вкотре повертатися до його теоретичної спадщини. «Багато з того, що він говорив, залишилося і до наших днів повним глибокого значення і не втратило своєї ваги. Багато з того, що Драгоманов написав з українського питання тепер бібліографічна рідкість, і потреба перевидати ці твори... є справді пекуча» [3, с. 299–304]. Так про цей твір писав в 1913 р. С. Петлюра. З того часу минуло більше ста років, а його слова так само, як і тоді, прагнуть бути почутими.

Список використаних джерел

1. Драгоманів М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманів; Partija ukr. socialistiv–revoljucioneriv. – [Б.м.]: Наклад і друк парт. друк., 1915. – 121 с.
2. Білінський В. Б. Москва ординська (XIII–XVI століття). Історичне дослідження / В. Б. Білінський. – Київ: А–БА–БА–ГА–ЛА–МА–ГА, 2015. – 654 с.
3. Петлюра С. Драгоманов об українском вопросе / С. Петлюра // Голос минулого. – 1913. – №9. – С. 299–304.

References

1. Dragomaniv M. Chudac'ki dumky pro ukrai'ns'ku nacional'nu spravu / M. Dragomaniv; Partija ukr. socialistiv–revoljucioneriv. – [B.m.]: Naklad i druk part. druk., 1915. – 121 s.
2. Bilins'kyj V. B. Moskva ordyn's'ka (XIII–XVI stolittja). Istorychne doslidzhennja / V. B. Bilins'kyj. – Kyi'v: A–BA–BA–GA–LA–MA–GA, 2015. – 654 s.
3. Petljura S. Dragomanov ob ukrainskom voprose / S. Petljura // Golos minuvshogo. – 1913. – №9. – S. 299–304.

Slotyk P. V., candidate of historical sciences, Associate Professor of Vinnytsya National Agrarian University (Ukraine, Vinnytsya), slotuk@bigmir.net

A vision of the future in the context of the problem of «national centralism» by M. Dragomanov

Disclosed M. Dragomanov views on the problem of forming Ukrainian national outlook and their relevance to the current stage of the creation of Ukrainian statehood.

Keywords: national identity, religion, centralism, Muscovy, state, freedom, national affairs.

* * *

УДК 303.094.4+159.923.2](=161.2)(4)

Шевчук Л. В.,

студентка–магістр Факультету історичної освіти,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
lilia.shevchk17@gmail.com

Європейська ідентичність України: геополітичний, історичний та ідеологічний аспекти

Розкрито сутність європейської ідентичності українського народу. Закцентована важливість поглибленого дослідження через зріз історичних, геополітичних обставин, наголошено на сприйнятті власної національної ідентичності, як правильного шляху до європейської приналежності. Доведено актуальність європейської ідеї для українського народу, яка полягає в тому, що формування європейської ідентичності сприятиме національній єдності, що в свою чергу допоможе відновити національну свідомість українців.

Ключові слова: ідентичність, геополітика, приналежність, європейська ідентичність, національна ідентичність, європейська інтеграція, геополітичне становище, історичний контекст, національна єдність, національна свідомість.

На національному рівні ідентичність – це історично сформована система ознак, які вирізняють окрему спільноту, народ, його культуру з–поміж інших подібних етнологічних структур.

Станом на сьогоднішній день вартують уваги питання, які часто викликають дискусії всередині наукових та публіцистичних праць, які прямо чи опосередковано стосуються поняття ідентичності, приналежності українців до європейської спільноти. Звичайно, основною причиною такого спалаху уваги є шлях українства до Європейського союзу. Взагалі, пошук народом свого коріння є звичним феноменом, більше того – є генетичним бажанням знайти шлях, по якому слідував власний народ до сучасного стану речей в країні (політичного становища, рівня демократії, соціально–економічної ситуації, демографічних показників тощо).

Метою статті є визначення основних аспектів європейської ідентичності українського народу у історичному та геополітичному контексті; доведення історичної приналежності України до європейського суспільства; з'ясування важливості усвідомлення національної ідентичності на шляху до європейської.

Головними завданнями даного дослідження є здійснення ретроспективного аналізу історичного минулого України, як аргументованого доведення того, що український народ має глибоке європейське коріння та заслуговує на визначне місце у загальноєвропейських процесах минулого та сучасності; проаналізувати історіографічну базу дослідження питання українства в європейському суспільстві; визначити основні поняття європейської ідентичності; охарактеризувати основні питання європейської ідентичності українського народу та національної ідеї в даному контексті.

Інтерес науковців все більше концентрується на питаннях визначення реального українського місця на європейській геополітичній арені. Станом на сьогоднішній день у публіцистичній та науковій літературі шириться достатньо інформації з проблеми «європейської належності України», але немає ґрунтового доведення давнього перебування українців як важливої артерії у європейському геополітичному кровообігу.

В сучасних наукових просторах можна знайти узагальнюючі праці відомих дослідників, які в контексті питань розбудови української державності, торкаються деяких аспектів європейської інтеграції України. Сюди можна віднести дослідження Ігоря Тодорова, Анатолія Гальчинського, Леоніда Губерського, Богдана Губського, Петра Толочко, Валентина Крисаченка, Василя Кременя, Володимира Литвина, Сергія Удовика, Валерія Чалого, Юрія Щербака та інших. Дослідження, які в загальному вигляді торкаються питань зовнішньої політики, також мають у собі факти, які частково доводять важливість українців на європейському просторі (автори підручників – Федір Турченко, Ольга Малій, Станіслав Кульчицький).

У працях Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова, Михайла Грушевського, Степана Рудницького, Миколи Міхновського, В'ячеслава Липинського, Юрія Липи, Сергія Єфремова також прослідковується пошук коренів даної теми.

Не забувають про нас і західні дослідники геополітики, європейські політики і науковці. В своїх

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Кагамлик С. Р. Українська церковна еліта у захисті інтересів православної церкви в умовах російського централізму (друга половина XVII – початок XVIII ст.).....	7
Бортнікова А. В. Концептуальний вимір інститутів суспільно–політичної думці (друга половина XIX – початок XX ст.).....	10
Житник Л. О. Навчально–освітня діяльність старообрядців на території Чернігівської губернії та за її межами в другій половині XIX – початку XX ст.....	15
Ломако Л. І. Розвиток учительських семінарій в українських землях другої половини XIX – початку XX століття: оцінка сучасників процесу.....	18
Мельников Е. О. Реформування Одеського військового округу у 70–ті роки XIX ст.....	21
Дубчак Є. В. Дослідження античної історії у працях вчених університету ім. Св. Володимира.....	27
Любич О. А. Вільне козацтво (1917–1918 рр.).....	31
Варгатюк С. В. Переговори дипломатичних представників Директорії УНР з командуванням франко–грецького десанту на півдні України.....	35
Рубан В. В. Дослідження настроїв та поведінки населення радянської України у 1920–1930–х рр.: тенденції сучасної вітчизняної історіографії.....	39
Ткаченко І. В., Сагач О. М. До історії розвитку охорони здоров'я в Україні першої чверті XX ст.....	45
Дворніцька Л. В. Вплив повстанських пісень 1940–1950 рр. на формування національної самосвідомості молодого покоління.....	49
Шаповаленко Є. Ю. Торговельні та обмінні відносини в окупаційній повсякденності селян Чернігівщини у 1941–1943 рр.....	53
Галицька–Дідух Т. В. Інформаційно–пропагандистська політика радянської влади в західних областях УРСР 1944–1947 рр. (на прикладі Станіславської області).....	57
Свинаренко Н. О., Добрунова Л. Е. Евакуація провідних закладів вищої освіти, науки та культури Харкова у роки Великої Вітчизняної війни: проблеми сучасної вітчизняної історіографії.....	62
Силка О. С. Повсякденне життя мешканців дитячих будинків Центральної України та евакуйованих дітей в 1943–1945 роках.....	65
Довбня О. А. Сучасна вітчизняна історіографія репресивної політики радянської держави щодо селянства УРСР у повоєнне десятиріччя.....	67
Салата Г. В. Внесок професора Л. Д. Проскурякова та його науково–технічної школи у розвиток будівельної механіки.....	71
Лук'яненко О. В. Его–документи про життя студентів Полтавського педінституту впродовж німецько–радянської війни (Ч.1).....	74
Слотюк П. В. Візія майбутнього в контексті проблеми «національного централізму» М. Драгоманова.....	77
Шевчук Л. В. Європейська ідентичність України: геополітичний, історичний та ідеологічний аспекти.....	82
Чирков О. А. Висвітлення етнокультурного розвитку населення української територіальної частини Європи у двох історичних атласах.....	85
Мірошниченко–Гусак Л. А. Виставкова робота відділу етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею (1989–2015 рр.).....	90
Біловус Л. І. Українські церкви у США в обороні державності України (на матеріалах українськомовної періодики діаспори).....	95
Дяків В. М. Народна християнська релігійність у системі традиційної календарної обрядовості українців: аспекти дослідження.....	100
Ейдель Є. М. «Спис страстей Христових» (Спис Лонгіна) із зібрання «The FELDMAN FAMILY MUSEUM».....	106
Заєць О. В. Бібліотека Києво–Софійського кафедрального собору: історія формування та сучасний стан.....	110
Заторський о. Н. Малоозвучені й рідкоживані слова «Послання Мисайла» та їхня етимологія.....	116
Кругляк Д. М. Роль радянської номенклатури у переході від партійно–радянського до постсоціалістичного моноцентризму.....	123
Подобєд О. А. Українське музичне життя у повоєнній Західній Німеччині.....	126
Ковальська Л. А. Листування як історичне джерело особового походження.....	130
Ніколаєва Н. Б. Життєвий шлях лікаря та викладача Анохіна Олександра Костянтиновича.....	133
Рибачок О. М. Діяльність ЮНЕСКО в галузі розвитку міжнародних проєктів цифрової документальної спадщини.....	136
Парвин Керимзаде. Теоретические аспекты национального вопроса.....	141
Меджнунов Р. Азербайджанская (тюркская) топонимика Тифлиса.....	144
Khalafova S. FORMATION OF LIBRARY FUND: IDEA, CONCEPT AND DEVELOPMENT (Формування бібліотечного фонду: ідея, поняття і розвиток).....	148
Аллахвердиева Г. А. Азербайджан в контексте Российско–Османских геополитических противоречий в первой половине XVIII века.....	150
Осмоловська О. Ю., Михайленко І. О., Грузія – США: багатостороннє співробітництво (1991–2012 рр.) (Азербайджан в контексті Російсько–Османських геополітичних протиріч в першій половині XVIII століття).....	154
Парахіна М. Б. Історія формування української діаспори в Російській Федерації: економічні та соціально–політичні механізми виникнення та перспектива збереження.....	157
Попельнюк Б. Наслідки кризи полісної системи в економіці Балканської Греції.....	162
Шевчук В. А. Кадрова політика адвентистської церкви в добу II Речі Посполитої.....	166